

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

**3-2025
FILOLOGIYA**

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

ADABIYOTSHUNOSLIK

Sh.Amil, A.G.Sabirdinov	
XX asr o'zbek lirikasi va Oybek she'riyati	6
N.P.Farmonov	
Realistik va psixologik tasvir: "Girdob" romani qahramonlari misolida	14
N.A.Abdullayeva	
Gender leksik birliklarining lingvomadaniy ko'rinishlari	18
A.Eshniyazova	
Muallif konsepsiyasining ilmiy-nazariy asoslari.....	22
Z.Q.Eshanova	
Istiqlol davri o'zbek she'riyatida xalq dostonlari sintezi	27
J.B.Sayidolimov, I.B.Xabibullayev	
"Qisasi rabg'uziy" ning struktur tuzilishi	33
I.B.Xabibullayev	
Badiiy adabiyotda oila mavzusining shakllanishi va rivoji	42
E.G'.Qurbonova	
Lutfiy lirikasida badiiy mazmun va irfoniy talqin uyg'unligi	47
U.S.Ochilov	
Stiven Kingning «It» va «Green mile» romanlarida magik realizmning badiiy talqini.....	52
G.M.Kirgizova	
Iqbol Mirzo she'rlarida band tizimlari	58
N.N.Sharipova	
Xamsanavislik an'anasi va unda Toshlijali Yahyobey "Gulshan ul-anvor" dostonining o'rni	63
S.A.Olimjonov	
"Uch og'ayni" romanida "yo'qotilgan avlod" tasviri	69
I.M.Jurayev, H.A.Jo'rayev	
"Temur tuzuklari" hamda "Boburnoma"da an'ana va vorisiylik.....	74

TILSHUNOSLIK

Sh.M.Iskandarova, K.T.Israilova	
Ijtimoiy tarmoqlar tilini lingvistik o'rganishning nazariy asoslari.....	79
Sh.Sh.Uralova	
Ingliz va o'zbek tillarida oshxona anjomlari nomlarining suffikslar yordamida hosil bo'lishi va ularning so'z yasash modellari.....	83
I.F.Porubay, F.R.Nishanova	
Zamonaviy global jamiyat sharoitlarida lingvomadaniy birliklarning rivojlanish omillarining tahlili...	90
M.S.Sayidazimova	
O'zbek va ingliz tillaridagi fe'lining bo'lishsizlik shaklini yasovchi ayrim vositalar	96
X.G'.Raximboyeva, M.G'.Matlatipova	
O'zbek tili iyerarxik korpusini yaratishda ma'lumotlar bazasini yig'ish, gaplarni annotatsiyalash va tokenlash jarayoni.....	100
Л.Мамедзаде	
Приемы рифмообразования в паремиологических единицах турецкого и азербайджанского языков.....	107
N.A.To'xtasinova	
Pretsedent nom, jumla va matnlarning mediamatn birliklari sifatidagi tadqiqi	113
Z.I.Akbarova	
Alisher Navoiy asarlarida keltirilgan "Ahl" komponentli lug'aviy birliklarning nutq uslublari doirasida qo'llanilishi	118
Ё.М.Алтишева	
Из истории изучения религиозных терминов в отечественной терминологии	121

UO'K: 894.354.091:82-13

XX ASR O'ZBEK LIRIKASI VA OYBEK SHE'RIYATI

20th CENTURY UZBEK LYRICS AND OIBEK POETRY

УЗБЕКИСТАНСКАЯ ЛИРИКА XX ВЕКА И ПОЭЗИЯ ОЙБЕКА

Shahbaz Amil¹¹Hindiston Respublikasi Javoharlal Neru universiteti professori, filologiya fanlari doktoriSabirdinov Akbar Gofurovich² ²Farg'ona davlat universiteti professori, filologiya fanlari doktori

Annotatsiya

Maqolada o'zbek shoiri Oybekning poetik mahorati uning she'rlari vazn xususiyatlarini tadqiq etish orqali yoritilgan. Oybek XX asr o'zbek lirikasi poetik tafakkuri taraqqiyotida muhim o'ringa ega bo'lib, uning she'riyatiga xos xususiyatlarni tadqiq etish keyingi davr lirikasining taraqqiyot bosqichlarini belgilashda ahamiyatli ekanligi bilan dolzarbdir. Maqolani tadqiq etishda struktural-poetik, tarixiy-qiyosiy, tarixiy-madaniy, tasniflash, psixologik, germeneytik, tavsiflash kabi tadqiqot usullaridan foydalanildi. She'rni shakl jihatdan mukammallashtirish borasida muttasil ijodiy izlanishlar olib borgan Oybek vazn, band va qofiyaning turli kontekstdagi keng imkoniyatlarini yuzaga chiqarishda ham katta muvaffaqiyatlarga erishganligi yoritildi. Shoir she'riyatidagi shakliy o'ziga xosliklar g'oyaviy ta'sirchanlik va mazmundorlikka, obraz va obrazli ifoda jozibadorligiga xizmat qiladi. Oybek inson va tabiat go'zalliklaridan, tilsimotlari va murakkabliklaridan tug'ilgan hayratini besh bo'g'indan o'n besh bo'g'ingacha bo'lgan turli xil turoqlanishli vaznlarda ifodalashi tadqiq etilgan.

Аннотация

В статье освещается поэтическое мастерство узбекского поэта Ойбека через изучение метрических особенностей его стихотворений. Ойбек сыграл важную роль в развитии поэтической мысли в узбекской лирике XX века, и изучение особенностей его поэзии актуально тем, что важно в определении этапов развития лирики последующего периода. Статья изучалась с использованием таких методов исследования, как структурно-поэтический, историко-сравнительный, историко-культурный, классификационный, психологический, герменевтический и описательный. Выявлено, что Ойбек, проводивший непрерывные творческие исследования по совершенствованию формы поэзии, также достиг больших успехов в раскрытии широких возможностей метра, строфы и рифмы в различных контекстах. Формальные особенности поэзии поэта служат идейному воздействию и содержанию, привлекательности образа и образному выражению. Изучается, как Ойбек выражает свое восхищение красотой, сложностью и многогранностью человека и природы в различных ритмах, варьирующихся от пяти до пятнадцати слогов.

Abstract

The article highlights the poetic skill of the Uzbek poet Oybek through the study of the meter characteristics of his poems. Oybek played an important role in the development of poetic thought in Uzbek lyrics of the 20th century, and the study of the characteristics of his poetry is relevant in that it is important in determining the stages of development of the lyrics of the subsequent period. The article was studied using such research methods as structural-poetic, historical-comparative, historical-cultural, classification, psychological, hermeneutic, and descriptive. It was revealed that Oybek, who conducted continuous creative research on the improvement of the form of poetry, also achieved great success in revealing the wide possibilities of meter, stanza, and rhyme in various contexts. The formal features of the poet's poetry serve the ideological impact and content, the attractiveness of the image and figurative expression. It is studied how Oybek expresses his admiration for the beauty, complexity and complexity of man and nature in various rhythms ranging from five to fifteen syllables.

Kalit so'zlar: o'zbek she'riyati, poetik tafakkur taraqqiyoti, shakl va mazmun, g'oyaviy ta'sirchanlik, obraz va obrazli ifoda.

Ключевые слова: узбекская поэзия, развитие поэтической мысли, форма и содержание, идейная выразительность, образ и образное выражение.

Key words: Uzbek poetry, development of poetic thought, form and content, ideological expressiveness, image and figurative expression.

KIRISH

She'riyatning janr xususiyatlariga, so'zning satrlardagi o'rniga e'tiborini qaratgan Oybek: "...poeziyada o'rinli-o'rinsiz har qanday terminlarni marjon qilib tizish asarni badiiy sifatdan mahrum qiladi. Poeziya maxsus janr, uning xususiyatlari bor. Buni shoir unytishi kerak emas"[1;110], deya yozgan edi. Darhaqiqat, "She'r - so'z bilan aytib bo'lmaydigan hissiyot. Unda musiqa bor, aql bovar qilmas sehr bor" [2;227]. Ana shu so'z bilan aytib bo'lmaydigan hissiyot, aql bovar qilmas sehr vaznning ulkan imkoniyatlarini yuzaga keltirgan ritm va musiqiylik orqali namoyon bo'ladi.

"Ritm - bu tartib, uyg'unlik, bir xil o'lchamdagi va izchillikdagi harakat" [3;58] ekan "She'r tabiiy ravishda, ma'noni hisobga olgan holda talaffuz etilsagina haqiqiy hayotini yashay boshlaydi" [4;36]. Musiqiylik she'rning joni bo'lsa, vazn ana shu jonning qon tomiridir. Vazn "...ritmning she'riy asardagi ko'rinishi yoki she'riy nutq o'lchanadigan mezon" [5;406] dir. "Vazn - she'rning ilk tashkillanishi. U she'r motori, til materiali, yonilg'isi" [6;188]. Vaznning musiqiy izchilligini, ohangdorlikning tadrijiy takomilini, ma'no bilan talaffuz o'rtasidagi uyg'unlikni ta'min etishdagi muhim o'rnini yaxshi anglagan shoir muttasil ijodiy mehnat orqali she'r ta'sirchanligiga erishdi. Ma'noni harakatlantiruvchi va inson borlig'ini sehrlab, ohanrabo yanglig' rom etuvchi she'riy tilsimotning ochqichi vazn ekanligini to'g'ri anglagan Oybek qator uslubiy izlanishlarida uni mukammallashtirishga e'tibor berdi. Ma'lumki, she'rda ritm, aksariyat, doimiy bo'lib, asardagi tuyg'u-kechinmalar, obrazlar harakati birligi va uyg'unligini ta'minlaydi. Prozada esa ritm o'zgaruvchandir, u ma'no harakatiga bog'liq bo'ladi. Ritmning barqarorlashgan ko'rinishi bo'lgan vazn esa she'rda musiqiy va tasviriy izchillikni yuzaga keltiradi. Mazmunning maroqli ifodasini ta'min etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Oybek ijodi hamisha ilmiy-adabiy jamoatchilik ardog'ida. Butkul ijodi qatori she'riyati tahliliga bag'ishlangan monografiyalar, qator maqolalar nashr etildi, dissertatsiyalar himoya qilindi. Taniqli adib M.Osimning "Oybek va uning she'rlari" [7; 42] nomli maqolasida ilk bor shoir asarlaridagi tuyg'u-kechinmalar tasviri, uslubidagi betakror qirralar nozik kuzatishlar asosida yoritiladi. Jumladan, professor S.Mirvaliyevning "Hayot va kurash poeziyasi" [8;173] kitobi ustoz olim nomzodlik dissertatsiyasining monografik holatidir. Unda Oybek dostonlarining til qurilishi, tasviriy vositalardan foydalanish mahorati birinchi bor monografik yo'sinda tahlil etiladi, umumlashtiriladi. Atoqli adabiyotshunos, professor H.Yoqubovning "Oybek lirikasida g'oyaviylik va mahorat" [9;188] nomli monografiyasi doktorlik dissertatsiyasiga asos bo'lgan edi. Unda Oybek she'riyatida g'oyaviylik va mahorat, lirik xarakter va konflikt, lirik tasvir va uslub, lirik obraz va peyzaj masalalari ilk bora atroflicha tadqiq etilgan. "Adibning mahorati" [10;310] nomli salmoqli monografiyasida esa professor H.Yoqubov buyuk Oybek nasri bilan dostonchiligini, epik janrdagi badiiy mahorati sirlarini umumlashtirishga muvaffaq bo'ladi.

Akademik M.Qo'shjonovning "Oybek mahorat" [11;355] kitobida adib romanlari va ba'zi dostonlarida obraz yaratish masalasi, professor L.Qayumovning "Olmos iste'dod" [12;36] risolasida esa adib romanlari va dostonlarining mavzui, g'oyaviy yo'nalishi orqali badiiy dunyosi yoritiladi. Folklorshunos O.Sobirovning "Oybek ijodida folklor" [13;104] kitobida adib romanlari hamda dostonlarida xalq og'zaki ijodi an'analari kuzatiladi. Akademik B.Nazarovning "Bu sehrli dunyo" [14;104] kitobida Oybekning adabiy-tanqidiy hamda estetik qarashlari tahlil doirasiga tortilgan. Atoqli adabiyotshunos, akademik N.Karimovning "Ilhom chashmasining ajib mavjlari" [15;56] risolasida adib ijodxonasiga - ba'zi dostonlari va prozaik asarlarining yaratilish tarixiga nazar tashlanadi. Taniqli olim I.G'afurovning "Yurak - alanga" [16;294] kitobidagi "She'rga sochilgan yulduzlar" maqolasida esa shoir she'riyatida badiiy talqin jozibasi, ifoda xillarining o'ziga xosliklari yoritiladi.

Adib va adabiyotshunos U.Hamdovning "30-yillar o'zbek she'riyatida "sof lirika" muammosi" (Oybek she'riyati asosida) [17;142] mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasida tuyg'u va kechinmalarining obraz va mavzu talqinidagi estetik qimmatini tadqiq etiladi. A.Sabirdinovning "Oybek she'riyatida so'z va obraz" [18; 138] mavzuidagi nomzodlik dissertatsiyasida esa g'oyaviylik va obrazlilik masalasi tahlil markazini tashkil etadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Oybek ijodining deyarli ellik yilini she'riyatga bag'ishladi. Uning yigirma jildlik "Mukammal asarlar to'plami"ning birinchi va ikkinchi jildlarini kuzatadigan bo'lsak, ijodining 1932, 1938, 1940,

1952, 1953, 1954, 1956, 1958, 1966-yillar sahifalari bo'shligini ko'ramiz. Ammo bu ushbu yillarda Oybek she'r ijod etmagan, degan xulosa chiqirishimizga asos bo'la olmaydi. Chunki shoir xayolida charx urgan, tutqich bermay va qog'ozga qo'nmay uchib ketgan rangin she'r kabutarlari ham talaygina bo'lganligi shubhasizdir. Shunisi haqiqatki, Oybek og'ir xastalik yillarida ham ijod bilan muttasil mashg'ul bo'ldi. Adabiyotimizni she'riy javohirlar bilan boyitishda davom etib, ulkan adabiy meros qoldirdi.

Oybekning ilk she'rlari to'g'risida so'z yuritgan aksariyat munaqqidlar ularda "sababsiz mung"ning ko'pligini ta'kidlaydilar. Bizningcha, bunday holning jiddiy sabablari bor. Bu izchil olib borilgan mustamlakachilik siyosati, urushlardan vayron bo'lgan yurt, och-yupun xalqning og'ir ahvoli bilan bog'liq edi. Odatda, og'ir, g'amgin kechinmalar, aksariyat o'n bo'g'indan yuqori bo'lgan vaznlarda ifodalanadi. Shoir mahorati shundaki, u "Qushlar ucharkan"(1923) she'ridagi yengil vaznga asoslangan besh bo'g'inli satrlarda hazin kechinmalarini ifodalashga muvaffaq bo'ladi. "Qushlar uchdingiz, Erkni quchdingiz. Qalbimga oqdi Totli she'ringiz" (1.13) satrlarida shoir yengil vaznni qo'llashi bejiz emas. Bu, erkni quchgan qushlar parvozidagi yengillikni ifodalashga ham bir qadar yordam beradi. Oybek ushbu she'rda vaznni ohang va mazmun talabi bilan emas, balki obrazlarga muvofiq tanlagan. Misralari ikki so'zdan tuzilgan va har bir so'z alohida turoqni tashkil etuvchi yuqoridagi bandning birinchi, ikkinchi va to'rtinchi satrlaridagi (2+3 tarzidagi) turoqlar izchilligi saqlangan. Uchinchi satrda uch bo'g'inli turoq birinchi, ikki bo'g'inli turoq undan so'ng kelganligini ko'ramiz. She'rning birinchi bandi qushlar tasviriga bag'ishlangan bo'lsa, keyingi banddagi lirik chekinishda shoir "men"ining erkinlikka chiqolmaganidan, xasta holatdan qutulolmaganidan iztiroblari o'rin olgan. Garchand, Oybek buning sabablarini ochiq bayon etmasada, satrlarda yurtning vayrona tutqun holatiga ishora borligi anglashilib turadi. Bu turoqlanish yanada rang-baranglik kasb etgan quyidagi misralarda namoyon bo'ladi:

1	4	=	5
Men II ucholmadim, I			
1	4	=	5
Gul II kucholmadim. I			
2	3	=	5
Xasta II holatdan I			
5		=	5
Kutulolmadim.II			

Bir bo'g'inli turoqlanishning she'rdan o'rin olishi, so'z urg'usini, ritmni, lirik "men" tuyg'u-kechinmalarining o'ziga xos to'liqlinini ta'minlagan. Bir so'z besh bo'g'inli turoqlanishni tashkil etuvchi so'nggi misra ikkinchi band tasviridagi ohang va mazmunni xulosalagandek va yakunlagandek bo'ladi. Obrazlar (qushlar, lirik "men") tasvirida harakat asosiy o'rin tutgani bois she'rda aksariyat, fe'l qofiyalar yetakchilik qiladi. Bu agglyutinatativ tillar oilasiga mansub bo'lgan tilimizning tabiatiga xos jihatlar bilan ham bog'liqdir. Dastlabki bandda uzun pauza (bosh ritmik pauza) **qushlar, erkin, qalbimga, she'ringiz** so'zlaridan so'ng keladi. Keyingi bandda **men, gul, xasta, qutulolmadim** so'zlaridan keyindir. Agar she'rdagi misralarni birlashtiradigan bo'lsak, mazmun va ohangda katta o'zgarish ro'y berganligini ko'rmaymiz. Ammo ritmik pauzalardagi, tuyg'ulardagi izchillikka putur yetadi.

Qushlar uchdingiz, erkni quchdingiz.

Qalbimga oqdi totli she'ringiz.

Men ucholmadim, gul qucholmadim.

Xasta holatdan qutulolmadim, -

tarzdagi birlashtirish natijasida asosiy turoq 5+5, ichki turoq 2+3, 1+4, 5 shaklida ekanligi ayon bo'ladi. So'nggi bandning birinchi va uchinchi satrlari 2+3 bo'g'inlanishli turoqlangan bo'lsa, ikkinchi va uchinchi satrlar 3+2 shaklidagi turoqlanishga ega.

O'tdi, ketdi yoz.

Qo'limda bir soz.

Dardim anglatay,

To'xtangiz, bir oz! -

ADABIYOTSHUNOSLIK

satrlarida lirik “men” qushlarga murojaat qilarkan, ularning jonli tasvirini yaratadi. Shu tariqa o‘zining nozik tuyg‘u-kechinmalarini ifodalashga erishadi. Bandlardagi yengil vazn obrazlarga xos muhim jihatlarning yoritilishiga hamda o‘ziga xos falsafiy fikrlar guldastasining yaratilishiga asos bo‘ladi.

Har bir bandning uchinchi va to‘rtinchi satrlaridagi ko‘chuv vazn orqali yuzaga kelgan ohangdorlikning o‘ziga xos tulqinini ta‘min etgan. Iztirobli og‘ir kechinmalarining yengil vazndagi o‘ziga xos talqini erksiz, vayrona holatdagi yurti ozod ko‘rish haqidagi shoir orzulari bilan uyg‘unlashib ketadi. Lirik “men” esa mustamlaka yurtida erksiz. Shu bois u qushlar kabi ucha olmaydi. Yurtning ozod, erkin kunlari - yozi ortda qolgan. She‘rdagi erkin qushlar bilan hassos “men” tasviridagi qarshilantirish she‘r dramtizmini yanada kuchaytiradi. Ozodlikni ulug‘lovchi g‘oyaviy pafosning yuqori ohanglardagi talqinini ta‘min etadi.

Y.N.Tinyanov “Shakl+mazmun=stakan+vino” [19; 37] degan ekan. Garchand, stakan vinoning sifatiga ta‘sir eta olmasa-da, uning narsa sifatida mavjudligidagi va foydalanish imkoniyatining yuzaga chiqarishdagi o‘rni kattadir. Demak, shakl mazmunning buy-bastini ko‘rsatuvchi vosita. Oybek she‘rlarida vazn mazmun va g‘oya, obraz va ifodaviylik talablaridan kelib chiqadi. Shuningdek, vazn turli xil badiiy tasvir vositalari, so‘z va tovush takrorlari izchilligidan, ba‘zi hollarda esa ana shu izchillikning “buzilishi”dan yuzaga keladi. “She‘r - bu harakat: obraz va vaznlar, g‘oya va ohang takroriga qaytishlikdir”.

Ko‘z yoshim II tinmas bu chog‘, I
Ona, menga II bir oz boq! I
Hasratingda II ezildim, I
Yuzlarim II kuzgi yaproq. I (1,30)

Sevinchlari yo‘qolib, ko‘nglini qayg‘u olgan, yoshlik chog‘i hijronga cho‘lg‘angan lirik qahramon kechinmalari tasvirida dastlabki bandning birinchi va to‘rtinchi satrlari 3+4, ikkinchi va uchinchi misralari 4+3 turoqlanishli yetti bo‘g‘inli vazn muhim o‘rin tutgan. So‘nggi bandda qofiyadosh so‘zlar tarkibidagi “oh” undovi baralla yangrab, iztirobli tuyg‘ular shalolasi yanada kuchayadi. Ushbu bandning, birinchi, ikkinchi va to‘rtinchi satrlarida 3+4, uchinchi satrda esa 4+3 tarzidagi turoqlanish saqlanib qoladi. “Labimda // bir o‘tli oh, / Xayolim // ufqi siyoh./ Mozoringga // yiqildim, / Istadim // totli nigoh” tarzida ona mozorida yig‘layotgan shoir tasvirida i tovushiga xos takrorning ham ma‘lum ma‘noda o‘rni bor. Ushbu tovush talaffuzidagi cho‘ziqlik iztiroblardagi so‘ngsizlikning ham ifodalanishiga xizmat qilgan. Shuningdek, dastlabki banddagi yoshim, menga, hasratingda, yuzlarim, keyingi banddagi **labimda**, **xayolim**, **mazoringga**, **istadim** so‘zlaridan so‘nggi bosh ritmik pauza she‘r ohangidagi izchillikni, ushbu so‘zlarning kontekstdagi o‘ziga xos urg‘usini yuzaga chiqarish bilan birga nozik tuyg‘u va kechinmalarining xalq og‘zaki ijodi an‘analariga xos yengil vazndagi ifodasini namoyon etadi.

“She‘rda ritm deyarli doimiy bo‘ladi. U asarning yagona va bir butun harakatini ta‘minlaydi; prozada esa ritm beqarordir. U ma‘noning o‘zgaruvchan harakatiga bo‘ysungan bo‘ladi” [20; 91], deya yozadi rus adabiyotshunosi V.V.Kojinov. Darhaqiqat, she‘rda ritm obraz tasviri va qiyofasini gavdalanitirishga, prozada esa ritm qahramon faoliyati orqali yuzaga chiqqan voqelikni aks etirishga xizmat qiladi, uning rivoji bilan o‘zgarib boradi. Tuyg‘u va kechinmalarining she‘rda misradan misraga uyg‘unlashib va yaxlitlashib borishi natijasida vazn va ohang mushtarakligi paydo bo‘ladi. Quydagi kompozitsion xalqaga asoslangan bandlardagi izchil ritm va yengil vazn lirik “men” nozik kechinmalarining o‘ziga xos ohang bilan uyg‘unlashgan ifodasini namoyon etgan:

Ko‘rdim II cho‘pon qizini I
Baland II yashil tog‘larda, I
Shafaq II kulgan chog‘larda. I
Totdim II sevgi sirini, I
Ko‘rdim II cho‘pon qizini. I (1,179)

Har satri uch so‘zdan iborat ushbu bandlarda nozik kechinmalar yetti bo‘g‘inli (2+5 tarzidagi turoqlanishli) vazn orqali tasvirini topgan. “Ko‘rdim cho‘pon qizini” satri takroridan yuzaga kelgan kompozitsion xalqa Oybek poetik mahorati va uslubiga xos muhim jihatni - tuyg‘u va kechinmalarining izchil ohangdorlik bilan uyg‘unlikdagi namunasini namoyon etadi.

Ikkinchi bandda “Dilbar oqshom yulduzi” satrlari asosidagi xalqa yor sajiyasiga xos jihatlarning batafsil yoritilishiga yordam beradi. Natijada yor qiyofasiga xos yorqin tasvir qabartma shaklda yuz ko’rsatadi. Yetti bo’g’inli vazn keyingi bandda ham saqlangani holda, u 4+3 shaklidagi turoqlanishning o’ziga xos ritmik jilolari bilan almashadi:

Ko’zlarida II porlaydi I
Dilbar oqshom II yulduzi, I
Qalbni silar II gul yuzi. I
Salom bersam II olmaydi, I
Uzoqlarga II qaraydi I
Dilbar oqshom II yulduzi...

“Ko’rdim cho’pon qizini” shaklidagi anaforik kompozitsiya lirik qahramondagi ilk sevgi kechinmalarini aks ettiradi. Bu sevgining sababchisi tasvirini izchillashtirish barobarida **“Dilbar oqshom yulduzi”** satrlari takrori asosidagi kompozitsion zanjir go’zal chizgilardagi cho’pon qizi qiyofasini namoyon etadi. Endi u she’ning dastlabki bandda tasvirlangan cho’pon qizidan farqlanib, shoir qalb osmonida qo’l yetmas dilbar oqshom yulduziga aylangan obraz shaklda ko’rinadi. Ana shu tarzidagi kompozitsion anaforalar vositasidagi bandlanish she’rni go’yo ikki mustaqil bo’lakka bo’lib tashlaydi. Har bir band o’ziga xos tasviriylikka ega bo’ladi. Bu esa vazndagi, ohangdorlikdagi va obrazlar talqinidagi mukammallikni ta’minlaydi. Shuningdek, misralarni ikki bo’lakka bo’lib, o’ziga xos ritm izchilligini ta’min etgan sezura (// belgisi bilan ifodalangan - S.A.) yuqoridagi bandlarda o’zidan oldingi so’zlar urg’usini oshirish bilan birga ma’no va ohang ta’sirchanligini orttiradi. Zero, “Ayrin tadqiqotchilar turoq(stopa)lar o’rtasidagi barcha pauzalarini ham sezura deb ataydilar. Ular turoqlar o’rtasidagi pauzalarini kichik sezura, turoqlarni ikki guruhga ajratuvchi asosiy pauzani esa bosh sezura deb ataydilar. Biroq turoq(stopa)larni ikki guruhga ajratuvchi asosiy pauzani sezura deb atash tug’riroqdir”. Ushbu she’rda sezura tufayli yuzaga kelgan izchil musiqiy to’lqin vaznning ohang tovlanmalarini yanada yorqin yuz ko’rsatishiga yordam bergan. Izosillabizm - teng hijolilikning o’ziga xos namunasi bo’lgan yuqoridagi she’rlarda turoqlanish, ritmik pauzalar hamda evfonik vositalar ohangdorligi vazn opqali yuz ko’rsatadigan ta’sirchanlikka xizmat qiladi. Oybek she’rlaridagi izosillabizm vaznning ohang izchilligini va ta’sirchanligini ta’min etadi.

“Ritm - matn elementlarining ma’lum masofada izchil takrorlanishi” ekan, Oybek ham takror asosida vazn salmog’ini oshirishga, ohang izchilligini yuzaga chiqarishga erishadi. Goh tovush va so’zlar, goh ibora va misralar takroridan foydalanib, yuksak ifodaviylik va ma’nodorlikni namoyon etadi. Shoir fikricha, so’z ulkan salmoqqa ega bo’lmog’i, har bir misraning tovush, ritm va vazn jilolariga mos kelmog’i shartdir. “Lirikada so’z ritmli, ohangdosh qatorlarni tashkil etadi. So’z yolgiz mazmunni ifoda qilish vositasi emas, ma’lum tovush, ohang kompleksi kabi badiiy element bo’lib xizmat etadi”. Ayniqsa, “Kech kuzda” she’ridagi ritmik jilolarning o’ziga xos falsafiy fikrlar ifodasida o’n to’rt bo’g’inli vazn ohangdorligi muhim o’rin tutadi. Muttasil harakatdagi olam, umrning o’tkinchiligi, abadiylik haqidagi nekbin tuyg’ular ifodasida parallelizm orqali yuzaga kelgan musiqiylikning ahamiyati kattadir. Asosiy turoqlar 7+7 tarzida bo’lgan birinchi satr 4+3+5+2 shaklda, ikkinchi va to’rtinchi satrlar 4+3+4+3 tarzda, uchinchi satr 4+3+3+4 shaklda ichki turoqlanib, chuqur falsafiy mushohadalar bayoniga xizmat qilgan:

Havo bulut...1 Shamollar II yana yig’laydi I sekin, I
Bo’sh dalalar I ko’ksida II alam mudrab I yotadi. I
Eshagiga I yuk ortib, II bir bola I oldin ketin I
Ufq-lar-la I o’pishgan II yo’lda ketib I boradi. (1,176)

Oybek mahorati shundaki, ramziy ishora va obrazlar orqali olamning muttasil aylanma harakati hamda borliqning bir shakldan ikkinchi shaklga o’tib turishi muqarrarligini, avlodlar almashinuvi tabiiy hol ekanligini hayotiy tafsillar vositasidagi she’riy kartinada ifodalashga erishadi. Shoirning o’tkinchilik va abadiylik, hayot va borliq, inson va olam haqidagi falsafiy o’y-kechinmalari ifodasida kuz manzaralari tasviridan foydalanishi bejiz emas. Chunki u umrlar shomini eslatadi. Kuzda olamning abadiy harakati, jumladan, inson ham tabiatning zarrasi ekanligi yaqqolroq ko’zga tashlanadi. U yig’layotgan shamollarda o’t-o’lanlari qovjirab, hosili yig’ib olingan bo’sh dalalarning

ADABIYOTSHUNOSLIK

alamli holatini chuqur his etadi. Abadiylik timsoli – “ufqlar-la o’pishgan yo’l”, to’xtovsiz almashinuvdagi avlodlar – “eshagiga yuk ortib borayotgan bola” tasvirlari bir qarashda juda oddiy tuyulgan, ammo chuqur falsafiy fikr va tuyg’ular singgan satrlarning yaratilishiga asos bo’ladi. Ushbu o’rinda Xondamirning “Vaznli va qofiyali so’z toza va porloq bir gavhardir”, degan so’zlarini Oybekning yuqoridagi satrlariga ham bemalol qo’llash mumkin. Undagi vazn izchilligi nafaqat so’zlarni o’ziga xos tovlantirgan, balki borliqning abadiy muttasil harakati tasviriga ham yordam bergan.

Vazn xilma-xilligi va mukammalligini ta’minlash borasida tinimsiz ijodiy izlanishlar olib borgan shoir ilk to’plami “Tuyg’ular»dayoq katta muvaffaqiyatlarga erishdi. Ushbu to’plamdan joy olgan qirq uch she’ridan eng ko’pi sakkiz (14 she’r), yetti (11 she’r), besh (8 she’r) bo’g’inli vaznlarda, besh she’r 11 bo’g’inli vaznda, qolgan besh she’r (bittadan) olti, to’qqiz, o’n. o’n ikki bo’g’inli va erkin vaznda yozilgandir. Tabiiyki, turli vaznlardan foydalanish borasidagi ushbu miqdor shoir mahoratini belgilovchi o’lchov emas. Balki ularning ijodkor uslubiga xos jihatlardagi o’rni va ahamiyati muhimdir. Ushbu xilma-xillikni o’rganish esa Oybekning she’r tuzilishini takomillashtirish, vaznning mazmun, g’oyaviy pafos va obrazli ifoda bilan mushtarakligini ta’minlash borasidagi tinimsiz ijodiy izlanishlari haqida ma’lum tasavvur hosil qilishimizga yordam beradi. “She’r ritmi, odatda vazn, bo’g’in, turoq, pauza, band, qofiya, intonatsiya, badiiy figuralar, badiiy fonetika bilan uzviy bog’liq bo’ladi... barmoq vaznidagi she’rlarda ritm misralardagi bo’g’inlarning miqdor jihatidan bir tekisda, turoqlarning bir tartibda, bandlarning bir xilda takrorlanishidan, qofiya, radif, refren, naqoratlar sistemasidan kelib chiqadi”. Oybek she’riyatining vazn tovlanishlari ham ana shu jihatlardagi o’zaro bog’liqlikda ko’rinadi. Furqatning “Sayding qo’yaber, sayyod” musaddasiga o’xshatma tarzida yozilgan “Oltin qo’ng’izga” (1924) she’ri 4+4+3 tarzidagi turoqlanishning o’n bir bo’g’inli vaznda. Asosan, fe’l va ot qofiyalaridan tuzilgandir. She’rdagi “oltin qanotlar”, “olti yuz”, “oltin qo’ng’iz” birikmalari vositasida yuzaga kelgan kompozitsion bog’lama erkinlik haqidagi g’oyaviy pafos ta’sirchanligini, bandlararo ohang va vazn uyg’unligini yuzaga chiqaradi. Dastlabki “Quyung, oltin qanotlarin bog’lamang, Erka ko’ngil chechaklardek yashnasin. Tutqunlikda uning qalbin dog’lamang, Bo’stonlarda bir oz kulib yayrasin!”(1,17) tarzidagi lirik da’vat bilan boshlangan satrlar keyingi bandda “oltin qo’ng’iz”ga qaratilgan lirik murojaat bilan almashadi. Ko’klam go’zalligi va sevgining totli damlaridan bahramand bo’lishga undash g’oyasi bilan uyg’unlashib ketadi. Ko’klam tasviri esa qiyoslashlar va jonlantirishlar, istioraviy so’z va birikmalar vositasidagi o’n bir bo’g’inli vazn ohangdorligida namoyon bo’ladi. Ushbu ohangdorlik keyingi misralardagi “uch-kuch” qofiyalaridagi ch tovushi musiqiyligi bilan qo’shib ketadi. Alohida tovlanmalarning, intonatsion ko’tarinkilikning, erkinlik haqidagi nekin tuyg’ularning ifodalanishiga olib keladi: “Oltin qo’ng’iz, ipni uzdim, ko’kka uch! Sevganingning yuzlaridan o’pib, quch!”. Uchinchi va to’rtinchi bandlardagi **“qayrilmish - ayrilmish”, “kuylaysen - so’ylaysen”, “uzay – tuzay”, “yayra – sayra”** tarzidagi fe’l qofiyalar tarkibidagi a, y tovushlari takroridan tug’ilgan alliteratsion ohangdorlik nozik kechinmalar ifodasiga yordam bergan.

Ma’lumki, “She’rning ohang tuzilishida tovush takrorlari muhim bo’lib, musiqiy tizimning asosi hisoblanadi. U orqali she’r badiiy ifodaviy ahamiyat kasb etadi”. Satrlari 4+4+3 tarzidagi turoqlanishga asoslangan she’rning vazn barqarorligi keyingi misralarda ham saqlangan. Erkinlikni ulug’lovchi, ozodlikka chorlovchi nekin da’vat yuz ko’rsatadi: “Oyog’ingga ip taqilmish, kel, uzay! Sen-da bir oz yaproqlarda kul, yayra. Erkinlikning yo’llarini, kel, tuzay, Ruhim uchun sen nag’ma chal, bir sayra!”, Tabiatning har bir narsa-hodisalari va jonivorlaridan ruhiy yuksalish ola bilgan shoir yurtimizning betakror manzaralaridan beqiyos go’zallik topa biladi. Uning o’n bir bo’g’inli sodda vazn(4+4+3 tarzidagi turoqlanish)ga asoslangan “Quyosh yo’li” she’ridagi qiyoslashlar va leksik - morfologik parallelizm asosidagi satrlarda hayrat tuyg’usi balqib turadi. Yurtimiz betakror manzaralarining keng, izchil ifodasida vaznning o’rni katta bo’lganligini ko’ramiz. “O’zbekiston - paxta yurti, bog’lar diyori, O’zbekiston - sevinch, gullar o’sgan chamanzor. O’zbekiston - go’zal bir yurt, yangi mazmuni Yangi zafar tog’larini oshar purviqor” (2,77) satrlaridagi abvb tarzidagi qofiyalanishdan yuzaga kelgan musiqiylik, birinchi turoq tarkibidagi o’ tovushiga xos ohangdorlikning boshqa turoqlarda ham (faqat birinchi satrdagi ikkinchi va uchinchi turoq bundan mustasno) izchil takrorlanishi o’ziga xos ritm va vazn izchilligidagi musiqiylik bilan mushtaraklik kasb etadi. Yuqoridagi bandning birinchi, ikkinchi, to’rtinchi satrlari leksik-morfologik, uchinchi satri intonatsion parallelizm asosida tuzilgan. Dastlabki satrlarda bosh turoq birinchi turoqlar bo’lib,

ulardan so'ng bosh ritmik pauzalar mavjud. Ular tufayli misralar ikki nisbiy mustaqil bo'laklarga ajraladi. Dastlabki uch satrning ikkinchi va uchinchi turoqlari hamda to'rtinchi satrning birinchi va uchinchi turoqlari esa kichik turoqlardir.

Oybekning tasvir predmeti bilan mazmunning uyg'unligini ta'minlashda vazndan foydalanish mahorati "Quyosh va suv qo'ynida" (1928) she'ring qo'shma vazn asosidagi satrlarida ko'rinadi. She'ring birinchi bandi o'n misradan, ikkinchi bandi yetti misradan, uchinchi bandi sakkiz misradan tashkil topgan. Anhorning o'ynoqi holati qo'shma vaznning ohang jilolari orqali namoyon bo'ladi. Unda shoirning xilma-xil turoqlanish va qofiyalanishdan foydalana bilish mahorati ham ko'zga tashlanadi:

3	2	=	5
Feruza I anhor -11			
3	2	=	5
O'ynoqi I bir qiz, 11			
2	3	=	5
Ko'ngil I ochilar I			
5			
Quchoqlarinda, 11			
5	5	=	10
Gullardan uqa I qirg'oqlarinda. 11			
2	3	=	5
Suvlar 11 qitiqlar, I			
3	2	=	5
Cholg'usin I chalar. I			
2	3	=	5
Birga I kuylaymiz, I			
2	3	=	5
Birga I o'ynaymiz... I			
5	5	=	10

Kumush suvlarning II yotoqlarinda. II (1.140)

She'ring birinchi va ikkinchi satrlaridagi turoqlanishda bir xillik saqlangani holda uchinchi misrada turoq o'rinlari almashadi. To'rtinchi satrda esa turoqlanish bir so'zda, ya'ni besh bo'g'inli ichki turoqda ifodalanadi. Beshinchi satrda o'n bo'g'inli (har bir turoq'i besh bo'g'indan iborat) turoqlarga birlashadi. Oltinchi, sakkizinchi, to'qqizinchi satrlar 2+3 tarzda turoqlangan. Yettinchi satrda 3+2 bo'g'inli turoqlanish, o'ninchi satr esa 5+5 tarzda bo'g'inlar turkumidan tuzilgandir. O'ninchi satr bilan beshinchi misra o'zaro ohang uyg'unligiga kirishib, turoqlanishdagi so'zlarning son jihatidan o'zaro mutanosibligi intonatsion va ohang izchilligini ta'minlagan. She'rda beorom anhor holatining o'ynoqi qizga qiyoslanishi o'ziga xos tasviriy ifodani yuzaga keltirgan. "Yotoqlarinda" istiorasi suvlar og'ushining orombaxshligini, **"suvlar qitiqlar"**, **"cholg'usin chalar"** jonlantirishlari o'ynoqi to'liqlar va ular ovoqidagi yoqimlilikni ifodalaydi. Shuningdek, **feruza**, **kumush** sifatlashlari anhor suvlaridagi rangin tovlanishlarning rassomona chizgisini ta'min etadi.

"Qirg'oqlarinda-yotoqlarinda" qofiyalaridagi **"lar"** qo'shimchasi erkalovchilik xususiyatlarini, **"kuylaymiz-o'ynaymiz"** qofiyalaridagi **"miz"** qo'shimchasi ohangdorlikni ham namoyon etib, nozik tuyg'ularning satrlarga singishiga yordam beradi. Tabiat va jamiyat, borliq va inson hayoti izchil takroriy harakatlardan, muayyan qonuniyatga bo'ysunuvchi ritmlardan tashkil topgan. Bizning mavjudligimiz, hayotimiz, kundalik turmushimiz ana shu ritmlar asosidadir. Hatto "Arablar o'z she'rlarining vaznini boshlab tuya yurishining "ritmi"dan olgani haqida ba'zi afsonalarni rivoyat qiladilar. Tuya yurishini tezlatish uchun arab tuyachilarining maxsus ashulalari bor. Bu ashulalardagi ritmi tuya yurishiga yaxshi ta'sir qilg'onini ko'rgan sayyohlar xabar beradilar". Binobarin, «She'rdagi har bir bo'g'in, har bir so'z va har bir gap ritm qonuniyatlariga bo'ysungani holdagina yashay oladi". She'r davomida kesa va ortirma satrlarning turoqlarga bo'linish jarayoni mazmun talabi bilan yanada maydalashadi. Natijada, o'ziga xos vazn yuz ko'rsatadi.

Birinchi bandning dastlabki misrasidagi "anhor", "bir qiz", "ko'ngil", "gullardan uqa", "suvlar", "cholg'usi", "kumush suvlarning" so'zlari vositasidagi turkumlanish **bosh turoqlami**, "quchoqlarinda" so'zi vositasidagi turkumlanish **ichki turoqni**, "qirg'oqlarinda", "yotoqlarinda"

ADABIYOTSHUNOSLIK

soʻzlari vositasidagi turkumlanish **oxirgi turoqni**, “feruza”, “oʻynoqi”, “ochilar”, “qitiqlar”, “chalar”, “birga”, “kuylaymiz” soʻzlari asosidagi turkumlanish **ichki turoqni** tashkil etadi. Oybek sheʼrlarining asosini, aksariyat, voqeabandlik tashkil etadi. Akademik N.Karimov “Uning qariyb barcha sheʼrlaridagi tabiat va inson tasviri nozik kuzatishlarga boy. Hayotiy detallar tizmasi uning sheʼrlariga voqeabandlikni olib kiradi. Voqeabandlik esa Oybek sheʼrlarini harakatga keltiruvchi kuchga aylanadi”³ deya toʻgʻri taʼkidlaydi. Voqeabandlik asosidagi yuqoridagi sheʼrda ham obrazlar tasviriga xos mukammal ifodaviylikda vazn, ritm jilolarining ahamiyati kattadir. Dastlabki satr soʻngidagi katta ritmik pauza zangori sifatlanishiga boʻlgan urgʻuni kuchaytirib, osmonning goʻzal chizgisida malum oʻrin tutsa, keyingi satrdagi katta ritmik pauza porloq nurlar ogʻushidagi **quyosh** obrazining oʻziga xos qabartma talqinini taʼminlagan. Uchinchi, toʻrtinchi va beshinchi satrlardagi katta ritmik pauzalar quyosh nurlarining suvlarga singish jarayonidagi izchil tasvirga yordam berayotir. Oltinchi satrdagi katta ritmik pauza quvnoq anhdagi shiddatkorlikning urgʻu yordamidagi kuchaytirilgan tasvirini yuzaga chiqargan. Tasvirdagi “oʻynoqi qiz”dek “feruza anhor”ning rangin jilvalari ritmik pauzalar orqali yuzaga kelgan ohangdorlikda namoyon boʻladi.

Shuningdek, “...sheʼriy soʻzlar maʼlum vaznga tushirilib, sheʼriy boʻlaklarga boʻlinsagina aytilgan soʻzlar sheʼr boʻla oladi”. Abu Nasr Forobiyning ushbu fikrlarida musiqiylikni taʼminlash, ritmik izchillikni yuzaga keltirish, cheklangai soʻzlar vositasida taʼsirchanlikka erishish poeziya uchun xos jihatligi taʼkidlanadi. Qoʻshma vazn asosidagi satrlarni “Qish kechasi”, “Abadiy yoʻlchilar”, “Sevgi qurboniga”, “Balkonimda”, “Tovshim”, “Samarkand oqshomi”, “Bulutlar kuldi porloq...”, “Afrosiyob yoʻlida”, “Qish kuylari”, “Chechaklar siri”, “Yalta kechasi”, “Sochlarningning, ey yosh qiz...”, “Qora dengizga”, “Ogʻochlarning orasidan...” kabi sheʼrlarda ham uchratish mumkin.

XULOSA

Demak, Oybekning vazn orqali shakl va mazmun, maʼno va ohang, ifoda va kompozitsion birlikni yuzaga chiqarish borasidagi poetik mahorati hamda uslubiy izlanishlari:

- birinchidan, sheʼriyatdagi mavjud barcha vaznlarda poetik fikr va tuygʻular taʼsirchanligidan, obrazli ifoda jozibadorligidan, ohangning xilma-xil ifoda tovlanmalaridan foydalana bilganligida;
- ikkinchidan, vaznning musiqiy jilolari obraz va mazmunni, evfonik kontekst va gʻoyaviy pafosni yoritishga xizmat ettirilganligida;
- uchinchidan, obrazli ifodaning ritm bilan, tuygʻu-kechinmalar tasvirining ohangdorlik bilan uygʻunligi vazn orqali yuzaga kelganligida;
- toʻrtinchidan, qofiya va bandlanishning, ritm va alliteratsion vositalarning poetik kontekstdagi muhim oʻrnini vazn taʼminlaganligida;
- beshinchidan, sheʼriy ifodaning shoir uslubiga xos namunalari yaratishda vazn ohangdorligi ulkan ahamiyat kasb etganligida koʻrinadi.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Ойбек. Мукаммал асарлар тўплами. –Т. 14. –Б. 110.
2. Вохидов Э. Изтироб. –Т.: Ўзбекистон, 1992. –Б. 227.
3. Медведов В.П. Изучение лирики в школе. –М.: Просвещение, 1985. –С. 58.
4. Шервинский С.В. Ритм и мысль. –М.: Наука. 1961. –С. 36.
5. Иззат Султон. Адабиёт назарияси. –Т.: Ўқитувчи. 1980. –Б. 406.
6. Огнев В. Книга про стихи. –М.: Сов.писатель. 1963. –С. 188.
7. Осим М. Ойбек ва унинг шеърлари // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. -1989. - 11 август.
8. Мирвалиев С. Ҳаёт ва кураш поэзияси. – Т.: Ўздавнашр, 1962. – 173 б.
9. Ёқубов Ҳ. Ойбек лирикасида ғоявийлик ва маҳорат. – Т.: Ўзфанакаднашр, 1963. – 188 б.
10. Ёқубов Ҳ. Адибнинг маҳорати. - Т., 1966. – 310 б.
11. Қўшжонов М. Ойбек маҳорати. –Т.: Бадиий адабиёт, 1965. – 355 б.
12. Қаюмов Л. Олмос истеъдод. –Т.: Ўзбекистон, 1965. – 36 б.
13. Собиров О. Ойбек ижодида фольклор.– Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1975.– 104 б.
14. Назаров Б. Бу сеҳрли дунё. –Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980. – 173 б.
15. Каримов Н. Илҳом чашмасининг ажиб мавжлари. – Т.: Фан, 1982. – 56 б.
16. Ғафуров И. Юрак – аланга. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1985. – 294 б.
17. Ҳамдамов У. “30-йиллар ўзбек шеърлятида “соф лирика” муаммоси” (Ойбек шеърляти асосида): Филол.фанлари номзоди ... дис. – Т., 1997. – 142 б.
18. Сабирдинов А. Ойбек шеърлятида сўз ва образ.: Филол.фанлари номзоди ... дис. – Т., 1993. – 138 б.
19. Тинянов Ю. Проблема стихотворного языка. -Л., 1924. -С. 8 // Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. Л., 1972. -С. 37.
20. Кожин В.В. Как пишут стихи. О законах поэтического творчества. -М.: Просвещение, 1970. - С. 90-91.